

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ
АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

**«Лингводидактикадағы инновациялық технологиялар»
атты III Халықаралық ғылыми және оқу-әдістемелік онлайн
конференциясының материалдар жинағы**

28 қараша, 2017 жыл

**Сборник материалов
III Международной научной и учебно-методической онлайн
конференции
«Инновационные технологии в лингводидактике»**

28 ноября, 2017 г.

**Collected articles of III International
Scientific and Methodological Online Conference
«Innovative Technologies in Linguodidactics»**

November 28, 2017

УДК 811

ББК 81.2

И 89

Научный редактор: Карагойшиева Д.А.

Редакционная коллегия:

Шарипова Г.С.

Онгарбаева М.С.

Марал А.М.

Шаршова Р.Н.

И 89 Иновационные технологии в лингводидактике. Междунар. науч. и учебно-методич. конф. /Науч. ред. Карагойшиева Д.А. – Алматы:, 2017. - .151.с.

ISBN 9965-978-545-53-7

Сборник материалов конференции подготовлен на кафедре иностранной филологии и переводческого дела факультета филологии и мировых языков Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Все публикации даются в авторской редакции.

УДК 811

ББК 81.2

ISBN 9965-978-545-53-7

© КазНУ им. аль-Фараби, 2017

<i>қиындықтар мен артықшылықтар</i>		
Карагойшиева Д.А., Шарипова Г.С., Онгарбаева М.С. <i>Актуальные проблемы и перспективы Исследования полисемии и омонимии в современной лингвистике</i>		64
СЕКЦИЯ 2		
ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ЧАСТНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ И ПЕРЕВОДА		
Есембеков Т.У. <i>Проблемы восприятия и переводческой интерпретации стихов Абая</i>		70
Sharshova R.N., Maral A.M. <i>Peculiarities of the translation of Taboo and Euphemisms from English to Russian language</i>		75
Есембеков Т.У., Қамысбаева М. Н <i>Көркем мәтіндегі ақпарат түрлері және оларды аудару амалдары</i>		79
Жаксылыққызы Қ., Сейденова С. <i>Д. Гринвудтың «Өгей бала» атты повесінің орысшадан қазақшаға аудармасындағы фразеологизмдер</i>		88
Есембеков Т.У., Мұсалы Л.Ж. <i>Поэзиялық мәтіндегі этномәдени ақпарат және оның аударылуы</i>		92
Қазыбек Г.Қ, Қазыбек А.Қ. <i>Мұқағали Мақатаев өлеңдерінің ағылшын тіліне аударылу тәсілдері</i>		100
Сейденова С.Д. <i>Морфологические экспрессивные средства в художественном тексте и их перевод</i>		105
Әзімбаева И.Қ., Дайрабекова Г.К. <i>Фразеологизмдер аудармасын талдаудың әдістемелік негіздері</i>		110
СЕКЦИЯ 3		
ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА И ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КУЛЬТУР		
Наубай Б.Н., Дюсенова Л.М. <i>Проблема воспитания в романе Ш. Бронте «Джейн Эйр»</i>		115
Акунова Г. М. <i>Песни Токтогула, посвященные природе в исследовании Жаки Таштемирова</i>		119
Макатаева Ш.М. <i>Наименования растений и плодов в структуре фразеологических единиц</i>		122

шпионская интрига". Considering the phenomenon of euphemistic replacement in the language, it deals with synonymous relations of two orders:

1. synonymous relations between euphemisms and words-taboo,
2. synonymous relations within the group of euphemisms, between the lexical units of this group. Naturally, the character of these relations in two cases is not the same.

In conclusion, the translation of emotionally-evaluative and stylistically colored vocabulary in general and euphemisms and taboos in particular is impossible without taking into account background information (the specific political content described in the text of events) and linguocultural background. The translation of euphemisms is contextually dependent, when translating one and the same lexemes, depending on the context and background information, one can give different interpretations. The main obstacle to the adequate translation of euphemisms is the inconsistency of the conceptual systems of different languages. That is why when translating most of the represented lexemes, it is recommended to add more or less detailed linguocultural comments explaining the denotative and connotative meanings inherent in the lexeme in the original language. Obstacles and difficulties in the process of adequate translation of euphemisms can be overcome by harmonizing the political thesauri of the original language and the target language. The most acceptable methods for translating euphemisms are the method of addition and the method of concretization.

References:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. / О.С. Ахманова. – М.: Высшая школа, 1966. – 637с.
2. Баскова Ю.С. Эвфемизмы как средство манипулирования в языке СМИ: (на материале русского и английского языков): автореф. дисс. канд. фил. наук: 10.02.19 / Ю.С. Баскова. - Краснодар, 2006. - 23 с.
3. Видляк П.С. Проблема эвфемизма на фоне теории языкового поля. Этимология. Материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам – М., Наука, 1965 – 285 с.
4. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи // Русистика. 1994. № 1–2. С. 28–49.
5. Lawrence J. Unmentionables and Other Euphemisms – London: Gentry Books, 1973 – 84 p.
6. Holder R.W. How not to say what you mean. A dictionary of euphemisms – Oxford, Oxford University Press, 2003 – 501 p.

КӨРКЕМ МӘТІНДЕГІ АҚПАРАТ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ АУДАРУ АМАЛДАРЫ

ф.ғ.д., профессор Есембеков Т.У.

жетекшілігімен

Қамысбаева Мәдина Нұртасқызы

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Филология және әлем тілдері факультетінің

2-магистранты

Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер/Ключевые слова/ Keywords: Экологиялық ақпарат, имплицитті ақпарат, эксплицитті ақпарат, рухани экология.

Шыңғыс Айтматов ойшыл, гуманист, данагөй, қазақ-қырғызға ортақ халық жазушысы, Социалистік Еңбек Ері, КСРО мемлекеттік сыйлығының үш мәрте иегері және Лениндік сыйлықтың лауреаты. Ш. Айтматовтың бүкіл

шығармашылығы мен өмірі қазақ жұртымен тығыз байланысты болды. Сонау «Жәмиладан» бастап, әлемге танымал «Қош бол, Гүлсары», «Ақ кеме», «Ғасырда да ұзақ күн», «Жанпида» сияқты барлық шығармаларындағы көркем образдарының рухы мен ішкі әлемі қазаққа өте-өте жақын еді. Шыңғыс Айтматовты ХХ ғасырда өркениет тап болған жаһандық проблемалар көп толғандырған, сондықтан оның соңғы романдарында көтерілген болмыс пен рух, адам мен табиғат, адам мен қоғам арасындағы қайшылықтар мен дағдарыстар, күн сайын ушыққан экологиялық сергелдең сияқты әлем үшін аса зәру мәселелердің барлығы көпшілік назарын аударды, әрбір зайырлы ел оларды өз тіліне аударуды мақсат етті, нәтижесінде қаламгердің соңғы романдары әлемнің көптеген тілдеріне аударылды. Әрине, аталмыш шығармалардағы этномәдени құндылықтардың молдығы, фондық дерек пен дәйектің күрделілігі, авторлық тұрғының тереңдігі сияқты негіздердің тәржіманнан үлкен дайындықты, мол білікті талап ететіні анық. Оған қоса ақпараттың ауқымының кеңдігі тағы бар, сондықтан ондағы емеурін, ишара, мәнмәтін арқылы берілген астарлы имплициттік ақпаратты аудармашылар дұрыс түсініп жатыр ма екен деген сауалдың туындауы заңды. Бұл сұраққа жауап беру оңай емес. Біздің ойымызша, «Боранды бекет» романында тарихи, рухани, әлеуметтік, экологиялық ақпараттар астасып, бірігіп кірігіп кеткендей. Адам мен адамның, тұлға мен табиғаттың арасындағы қуайшылықтар мен тартыстарға, топтың, ортаның, қоғамның, заманның аужайына деген алаңдаушылық басым. Сонымен қатар атамекен, ата баба рухы, туған жер сияқты концепт деңгейіндегі ұғымдардың қаламгер үшін өте маңызды екеніне аудармашылар бойлап жүр ме екен деген сауалға жауап беру үшін осы мақаланы қолға алдық.

Жоғарыда экологиялық ақпарат жайлы сөз қозғалды, жалпы аталмыш ақпараттың болмысы күрделі, ол тек қана табиғатқа байланысты емес, сонымен қоса қоғамдағы, болмыстағы, таным мен санадағы өзгерістер, дағдарыстар мен сергелдендерді бейнелейді, яғни адам мен адам арасындағы қарым-қатынас тауқыметі, дүниетанымы мен ұстанымындағы түйткілдер де жазушы назарында. Солардың барлығы да Боранды бекетте айқын және астарлы ақпарат ретінде беріледі. Романның атауының өзі авторлық интерпретациядан хабар беретін алғашқы ақпарат деп саналатыны белгілі. Демек, суреткер тек табиғаттағы боранды ғана емес, сонымен бірге адамдар арасындағы салқындықты, әлеуметтік ортадағы ызғарды, желдің өтінде тұрған бекет тұрғындарының ішкі дүниесіндегі алай түлей сезімдерді меңзеп көрсеткендей. Ең алдымен ақпарат дегеніміз не және ақпараттың қызмет түрлеріне назар аударған жөн болар.

Ақпарат (лат. *informatio* — түсіндіру, мазмұндау) ұғымы күнделікті өмірден бастап барлық салада пайдаланылатын көп мағыналы ұғым. Жалпы алғанда бұл ұғым шектеу, байланыс, бақылау, форма, инструкция, білім, мағына, құрылым, бейнелеу, сезіну тағы басқа ұғымдармен тығыз байланысты. Көптеген зерттеушілер Білім дәуірі немесе техногендік үрдісті мақсат еткен қоғам тудырған *Ақпарат дәуірі* туралы айта бастады; ақпараттық қоғам өмірі, ақпараттық технологиялар, тіпті ақпарат тарататын ұжымдардың күрт көбеюі, ақпарат ғылымы мен оның білім берудегі орны назарға көп түсуде, ал “ақпарат” ұғымының мәні мен мағыналары әркім өзінше түсініп ұқылсыз пайдалануда [1].

Жоғарыда ақпараттың жалпы анықтамасы берілген болатын, біз соны қабылдаймыз. Алдымен Оның көркем мәтіндегі ақпарат ұғымының табиғатына

токталып өткеніміз дұрыс шығар.

Қазіргі кезде ерекше дамып отырған ақпарат алмасу теориясында ақпаратты – бір объектінің екінші нысанға өзінің тым болмаса бір қасиетін сіңіру үшін немесе оның структурасын өзгерту үшін жүретін үдеріс ретінде тану қалыптасқан. Бір жүйенің қалыпты күйін өзгерту арқылы өз дегеніне жетуге ұмтылатындардың «қабылдаушылардың» түйсігіне карама-қарсы ақпарат жіберуге тырысатын әрекетін интерпелляция, манипуляция атты терминдер арқылы бағалайды, ал нәтижесін импликатура, «ақпараттық шу» деп атайды. Ал көркем ақпарат табиғаты, таратылуы, қабылдануы, түсінілуі, әсері мен ықпалы, көркемдік эстетикалық қызметі өте күрделі. Әдеби ақпарат – тілдік этномәдени, әдеби ережелер мен тәртіптерге сүйенетін айтылым. Сөз бен оның мағыналары арасындағы тепе-теңдіктің бұзылмауы, әрқилы шектеулерді ескеріп отыру ақпарат сипатына он әсер етеді. Ал тілдік құбылту, айшықтау, ажарлау сияқты қасиеттеріне негізделген мәтіндердің ақпараттық мәні тұралы сөз айту қиын. Кейбір амалдар сөздің ақпараттық әлуетін өзгертіп жіберуі мүмкін. Сөйтіп Ю. Лотман айтатын «гиперақпараттылық» пайда болады, мұндай сөздерден тұратын мәтіндерді түсіну оңай емес.

Көркем мәтінде объективтік, субъективтік сипаттағы ақпарат бары мойындалған. Әдебиетші ғалымдар статикалық, динамикалық ақпарат тұралы сөз қозғауға құмар. Мәтін теориясының мамандары эмоционалдық, эстетикалық, экспрессивтік, бағалаушылық ақпарат түрлерін анықтаған. Лингвистер экстенционалдық, интенционалдық, импликациялық ақпараттық белгілердің көркем мәтіндегі тілдік қызметін зерттеуде. Соңғы кезде «ақпараттық ұғым деген» ұғым жиі қолданылып жүр. Мәтіндегі ақпарат шамасы мен әлуетінің оны қабылдаушының ақпараттық кеңістігіне сәйкестігіне баса назар аударуды дәттеп жүрген ғалымдар аз емес [2, 100; 101].

Публицистикалық жанрлар, жарнама мәтіндер әркімнің жеке түсінуі үшін ғана арналып жазылмайды, олай болмаса олардың мындаған тиражының қажеті аз болар еді. Бұқаралық ақпарат құралдарының тілі қазіргі әдеби стильді қалыптастыруға едәуір қызмет етіп отыр, ал көркем мәтінде бұл мәселе аса күрделі.

Ақпаратты осылай таратудың барысы туралы пікір әрқилы. Интерпелляция үдерісінің әдеби мәтін үшін қызметі екі жақты. Бірі – автордың ойларын жеткізу, өткізу болса, екіншісі – адресаттың мәтінді қабылдауы мен талқылауының барысын алдын ала болжау

Жалпы әдеби шығармада эксплициттік және имплициттік ақпарат түрлері бар екені мойындалған

Белгілі бір айтылымда немесе мәтіндегі ақпаратты берілуіне орай екі топқа бөлу қалыптасқан – автор ашық айтқан және құпия немесе жасырын түрдегі авторлық ниет пен мүддеге сай ақпараттар. «Эксплицитті ақпарат» жайлы айта кетсек, ол бізге таныс термин, ол жайлы түсіну қиын емес, ол тура айтылған ойды, мағынаны береді. Эксплицитті ақпарат атауы франц. explicite — анық, айқын, анықталған. лат. explicitum) осылайша қалыптасқан. Қысқаша айтқанда, «ашық мәтін» деген мағынаны білдіреді [3].

Имплициттілік (француз. implicite – «астарлы, айқын емес»); лат. implicitus – «өрілген»; лат. implicare – «белгілі бір нәрсеге өру қосу») соңғы жылдардағы зерттеулер бойынша мәтіннің дербес категориясы бойынша қарастырылып келеді.

«Имплициттіліктің бойында айқын емес, астарлы мағына болғандықтан, күрделі интегралды сипатты болып келеді, сонымен қоса әртүрлі танылу тәсілдері бар»[4].

Көркем мәтіннің мағыналарын анықтау үшін оны түсіну, бағалаудың оңтайлы және үнемді жолдары үнемі іздестіріліп келеді, бұл тұралы талас жетерлік. Сөз өнеріндегі мағыналар иерархиясын айқындау ерте замандардан басталған. Сенс (sensus-мағына, ақыл) ұғымы философтар мен филологтар үшін зәру мәселе болып келеді. Алғашқы кезде *әріптік, аллегориялық, тропологиялық, аналогиялық, физикалық* бес мағына айқындалған. Уақыт өте келе бұл мағыналар нақтыланып отырды, сандық, сапалық құрамы өзгеріске ұшырады. Данте тура, аллегориялық, моральдық және аналогиялық мағыналардың қызметіне ерекше назар аударған. «*Мағыналық шеңбері*», «*мағыналық сатының басқыштары*», «*мағыналық қабаттар*», «*мағыналық қуыстар*» сияқты әртүрлі зерттеулерде қолданылған ұғымдық ақпараттарды да көркем мәтінді талдауда пайдалуға болады.

Қазіргі кезде мәтіннің көпқабаттылығы немесе көпмағыналылығы тұралы бұрыннан белгілі пікірлер күрт жандан бастады. Мағыналардың жылжымалылығы, өзгермелілігі, амбиваленттілігі тұралы пікірлердің дені – интерпретациялық ізденістердің нәтижесі деуге негіз бар.

Мәтіннің мағыналары автор, оқырман және персонаждар арасындағы күрделі қатынастардан туындап жатады. Осы үшеуіне ортақ әмбебап мағыналар жөнінде де айтылған пікірлер аз емес. Демек мәтінде авторлық мағына бар, оқырман жұмыс барысында мәтіннен өз мағынасын табады, аудармашы осы мағыналарға өз түсінігін үстейді, бірақ бұдан түпнұсқаға нұқсан келмейді.

Көркем мәтіннің мағыналарын жіктеу, жүйелену жұмыстары үздіксіз жүргізіліп отырады. Оларға сипаттама берудің түрлері көп, солардың бастыларын атап өтуге болады:

1. Тарихи-әдеби мағына қаламгердің ұлттық әдеби үдерістегі орнын анықтау барысында байқалады.

2. Логикалық мағынаның, оқиғалардың, образдардың, мотивтердің, ажарлау, айқындаушы, сөздердің арасындағы себеп-салдарлық байланыстарының реті мен тәртібін айқындауға себі бар.

3. Адамгершілік мағына көркем мәтінде қайырымдылық, жауыздық, қылмыс пен жаза сияқты этикалық категорияларға байланысты ұғымдар, түсініктер мен пікірлерден туындайды.

4. Әлеуметтік мағына қоғамдағы саяс-экономикалық жағдайдың бейнеленуінен көрінеді, сонымен өатар ол адамзат өркениетінің жетістіктері мен зардаптарына назар аударуға байланысты.

5. Эстетикалық мағына шығарманың пішіні мен мазмұнының үйлесімдігінен, автордың әсемдік пен сиқысыздық, трагизм мен комизм, драматизм сияқты эстетикалық категориялардың табиғатына түйсіну деңгейінен олардың мәтінде көріну сипатын іздеу керек.

6. Эзотериялық мағына автордың мистикалық, иррационалдық сәттерді кейіпкер санасы арқылы бейнеленуінен көрінеді.

7. Аллегориялық мағына – астарлы мағынаның бір түрі, оның символдық (көпмінді) мағынадан ерекшелігі – оның дәстүрмен тығыз байланыстылығы.

8. Көркем мағына мәтіндегі образдардың нақты, сезімдік, иллюзорлық

және қиял қарым-қатынастарынан көрінеді.

9. Символдық мағына көбінесе түспәлдеу, ишара, меңзеу арқылы бейнеленіп, оқиғалар мен образдарға жанама түсініктеме беру үшін қолданылады.

10. Пәлсапалық мағына қаламгердің дүниетанымындағы аса күрделі өлім мен өмір, адам мен болмыс, тұлға ми тарих сұрақтарға деген көзқарасына көрінеді.

11. Интермәтіндік мағына көркем мәтіннің өткен, қазіргі, болашақ мәтінмен қарым-қатынасынан, байланысынан, үндестігінен туындайды.

12. Әдеби тарихи мағынаны қарастыру үшін қаламгердің ұлттық әдеби үдерістегі еңбегі мен үлесін зерттеу қажет [5].

Экологиялық ақпарат дегенде бірден ойымызға табиғаттың экологиясы келеді. Алайда, экология деген сөздің астарында тек қана табиғат экологиясы емес, сонымен қоса адам мен адам, адам мен қоғам, адам мен туған жер және т.б. экологиясы бар. Мысалға, «Боранды бекет» романындағы тұлкінің аш қалған кезінде талғажау қылатын бірдене іздеуін, ол жерден қиқым-сиқым қолқаны атқан қалдықтарды табуын автордың бейнелеуі бекерден емес, бұл жерде экологиялық ақпарат жатыр, яғни табиғат тағысының тіршілік ареалының тарылуы, адамның атамекенін ластауына назар аударылған. Сонымен қатар Сәбитжанның әке өліміне бей жай қарағаны, аруақтар мекеніндегі жүріс тұрысы оның санасындағы бұзылыстардың белгісіндей. Адамгершілік, қайырымдылық, балалық борыш сезімінен айырылған қарым-қатынасы, солдаттың жерлеушілерді ата қонысы Ана Бейітке жібермеуі сияқты эпизодтардың да ақпараттық ауқымы кең, бұл жерде адам мен табиғат арасындағы бұрынғы тепе теңдіктің бұзыла бастағаны бейнеленген. Ал осы романның басты кейіпкері Едігенің әрбір іс-әрекеті, Отанға деген риясыз сезімі, Абай айтпақшы «Адамзаттың бәрін сүй бауырым» деген ұранын ұстанып, адамдарға деген бауырмалдылығы, жалпы қоршаған ортаға деген ыстық ықыласы мен құрметі, сыртқы әлеммен қарым-қатынасы этномәдени ақпаратқа толы.

Елбасымыз Н. Назарбаев 2017 жылдың сәуір айындағы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты баяндамасында көш басындағы елдермен тереземізді теңеп, нық түйістіру үшін жүргізілетін шаралар қатарында экологиялық мәселелерді де атап көрсетті, ең алдымен қоршаған ортаға қамқор болу, сана тазалығы және дүниетанымызға әбден сіңіп қалған қоғамдық таптаурын қағидалардан айырылу керектігін айтты. Ол жайлы елбасы өз жолдауында: «Күллі жер жүзі біздің көз алдымызда өзгеруде. Әлемде бағыты әлі бұлыңғыр, жана тарихи кезең басталды. Күн санап өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде сана-сезіміміз бен дүниетанымымызға әбден сіңіп қалған таптаурын қағидалардан арылмасақ, көш басындағы елдермен тереземізді теңеп, нық түйістіру мүмкін емес» деген.

Табиғатқа, Жер-Анаға деген қарым-қатынас жайлы:

«Халқымыз ғасырлар бойы туған жердің табиғатын көздің қарашығындай сақтап, оның байлығын үнемді, әрі орынды жұмсайтын теңдесі жоқ экологиялық өмір салтын ұстанып келді. Тек өткен ғасырдың ортасында, небәрі бірнеше жыл ішінде миллиондаған гектар даламыз аяусыз жыртылды. Біқылым замандардан бері ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келген ұлттық прагматизм санаулы жылда адам танымастай өзгеріп, ас та төк ысырапшылыққа ұласты. Соның кесірінен, Жер-Ана жаратылғаннан бері шөбінің басы тұлпарлардың тұяғымен ғана тапталған

даланың барлық құнары құрдымға кетті. Түгін тартсаң майы шығатын мыңдаған гектар миялы жерлеріміз экологиялық апат аймақтарына, Арал теңізі аңғасы кепкен қу меднен шөлге айналды. Осының бәрі – жерге аса неміқұрайлы қарудың ащы мысалы. Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді қайта түлетуіміз керек. Прагматизм – өзіңнің ұлттық және жеке байлығыңды нақты білу, оны үнемді пайдаланып, соған сәйкес болашағыңды жоспарлай алу, ысырапшылдық пен астамшылыққа, даңғойлық пен кердеңдікке жол бермеу деген сөз.

Өз жолдауыңда сонымен қоса, табиғатқа деген сүйіспеншіліктің, экологиялық мәдениетті қалыптастырудың елді алға бастайтын, ілгері дамытатын факторы деп айтып өткен.

Үшіншіден, Қазақ «Туған жерге туынды тію» деп бекер айтпаған. Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті, мен «Туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсынамын. Оның ауқымы ізінше оп-оңай кеңейіп, «Туған елге» ұласады. Мәселен, «Ауылым – әнім» атты әнді айтқанда, «Туған жерін сүйе алмаған, сүйе алар ма туған елін» деп шырқайтын едік қой. Бақайлап қарасақ, бұл – мағынасы өте терең сөздер. Бағдарлама неге «Туған жер» деп аталады? Адам баласы – шексіз зерденің ғана емес, ғажайып сезімнің иесі. Туған жер – әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырында еңбектеп, қаз басқан қасиетті мекені, талай жанның өмір-бақи тұратын өлкесі. Оны қайда жүрсе де жүрегіннің түбінде алдилеп өтпейтін жан баласы болмайды. Туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне айрықша інкәрлікпен атсалысу – шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі. Бұл кез келген халықты әншейін біріге салған қауым емес, шын мәніндегі ұлт ететін мәдени-генетикалық кодының негізі. Біздің бабаларымыз ғасырлар бойы ұшқан құстың қанаты талып, жүгірген аңның тұяғы тозатын ұлан-ғайыр аумақты ғана қорғаған жоқ. Олар ұлттың болашағын, келер ұрпағын, бізді қорғады. Сан тараптан сұқтанған жат жұртқа Атамекеннің қарыс қадамын да бермей, ұрпағына мирас етті».

Еліміз әрбір қадамын нық басып, болашаққа сеніммен бет алуы үшін Н. Назарбаев өткеннің артқа тартар тұстарын көре біліп, соны түйіндеп, алға белгілі мақсаттар қойды. Қарап тұрсақ, Шыңғыс Айтматов жаһандану кезеңіндегі тауқыметтің көбі туралы XX ғасырдың соңғы ширегінде айтқан екен, сол мәселелердің денін өз романдарында болжалдап көрсеткенін оқырман енді түсінгендей. Саралап қарасақ, «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламада айтылып өткен әрбір қазақстандық азаматтың бойында болу керек деген қасиеттер Шыңғыстың Едігесінің ойы мен бойынан табылады. «Өзің үшін еңбек қылсаң, өзі үшін оттаған хайуанның бірі боласын. Адамшылықтың қарызына еңбек қылсаң Алланың сүйген құлының бірі боласын» деп Абай айтпақшы, Едіге алдымен өзінің қара басының қамынан бұрын, жұртының ертеңін, ұрпағының болашағын ойлайтын азамат, ол халықтың ұлы. Кейіпкерлері тұрып жатқан Сарыөзектің табиғатының қаталдығына автордың ерекше назар аударғаны кездейсоқ емес, өйткені кез келген адамның тұрақтауға дәті шыдамайтын, ол жерді көргендер болса, «Құдай-ау, адам баласы қалай шыдайды, айнала – қу дала, маңқиған аруана ғана» деп басын ала қашатын мекеннен Едігенің кеткісі жоқ. Қаламгер шешімі қиын осы түйінді тарқатуға көп күш жұмсаған. Едіге осындай атамекеніне адал. Ол тұрмыстың талай құқайын көрсе де ата қонысын тастап кете

алмады, кетпеді... Бұл әрекеттің ар жағында туған жеріне деген сүйіспеншілік, патриотизммен қатар бабалар аманатына адалдық та жатыр. Туған жерге өмірлікке өзек байлап, «Мен болмасам, кім?» деген азаматтарды бейнелеуге деген автор ынтасының сыры тереңде. Экологиялық таза сананың үлкен бір мысалы. Оны таратып айта берсек, мәселе өте көп.

Сонымен, Шыңғыс Айтматовтың 40 жылға жуық уақыт бұрын айтып кеткен мәселелері ушығып, енді адамзаттың зарына айнала бастады. Экологиялық апат айналып келіп алдымызға шықты. Бұл кітаптың бізге берер тағылымы мол, танымдық әлуеті бек жоғары, үйретері көп. Осындай көп мағыналы ақпараттардың аудармаларда қалай берілгенін қарастырып көрейік.

...Мышкующая голодная лисица медленно и неуклонно приближалась издали к железной дороге, той темнеющей равнопротяженной насыпной грядке в степи, которая ее и манила и отпугивала одновременно, по которой то в одну, то в другую сторону, тяжело содрогая землю окрест, проносились громыхающие поезда, оставляя по себе с дымом и гарью сильные раздражающие запахи, гонимые по земле ветром.

Но оглушительные шумы периодический пробегающих поездов всякий раз заставляли её напряженно вздрагивать и еще крепче вжиматься в себя. От гудящего под всем своим хрупким тельцем, ребрами она ощущала эту чудовищную силу землепроминающей тяжеловесности и яростности движения суставов и всё таки преодолевая страх и отвращение к чуждым запахам, не уходила из овражка, ждала своего часа, когда с наступлением ночи на путях станет относительно спокойнее.

Она прибегала сюда крайне редко, только в исключительно голодных случаях...

В перерывах между поездами в степи наступала внезапная тишина, как после обвала, и в той абсолютной тишине лисица улавливала в воздухе настораживающий её какой-то невнятный высотный звук, витающий над сумеречной степью, едва слышный никому не принадлежавший. То была игра воздушных течений, то была к скорой перемене погоды. Зверек инстинктивно чувствовал это и горько замирал, застывал в неподвижности, ему хотелось взвыть в голос, затявкать от смутного предощущения некой общей беды. Но голод заглушал даже этот предупреждающий сигнал природы.

Романда қаламгердің түлкіні бейнелеуі бекер емес, андардың ішіндегі тіршілікке ең бейімдісінің өзінің азық таба алмай даласын кезгенін бейнелеуде астарлы (имплицитті) ақпарат бар. Бұл жерде Ш. Айтматовтың басты мақсаты табиғат, қоршаған орта мен оны мекендеушілердің арасындағы гармонияның бұзылуын көрсету болғандай. Адам мен табиғат арасындағы тепе теңдік өзгерген қарым-қатынас (экология) салдарынан, түлкінің басынан өткізген зардаптары арқылы, күллі тіршілік иелерінің әрі қандай күй кешетіндігі жайлы, сонымен қатар экологияның қандай жағдайда тұрғандығы жайлы имплицитті түрде шебер сипаттаған. Әсіресе, «и всё таки преодолевая страх и отвращение к чуждым запахам», «раздражающие запахи» деген сипаттаулары арқылы, түз тағысы түлкінің де табиғат Ананың бір бөлшегі екендігі және бұрын сонды ондай нәрселерді көрмеген аның өз ортасын жатсына бастағанын, табиғатымыздың жағдайы өзгеріске ұшырап бара жатқандығының көрсеткен.

Қазақстанның халық жазушысы Шерхан Мұртаза «Ғасырдан да ұзақ күн» романын қазақ тіліне аударған болатын. Шығармадағы сан қырлы ақпараттың қазақ тіліндегі аудармасында қалай берілгеніне көз салайық.

<p>...Мышкующая голодная лисица медленно и неуклонно приближалась издалека к железной дороге, той темнеющей равномерно насыпной грядке в степи, которая ее и манила и отпугивала одновременно, по которой то в одну, то в другую сторону, тяжело содрогая землю окрест, проносились громыхающие поезда, оставляя по себе с дымом и гарью сильные раздражающие запахи, гонимые по земле ветром.</p>	<p>Кәкір шүкір аулап ақсиган аш түлкі бүкіл жортәкпен алыстан көрінген темір жолға қасара жақындап келе жатты. Даланы қақ жарып, ұзыннан-ұзақ бозамықтана жонданып жатқан шойын жол аш түлкіні әрі ынтықтырып, әрі үрейлендіргендей. Даланы қақ жарып, ұзыннан-ұзақ бозамықтана жонданып жатқан шойын жол аш түлкіні әрі ынтықтырып, әрі үрейлендіргендей. Жерге жел ықтырған ащы кермек түтінін будақтатып, әудем жерді дүрсілдетіп, дүр сілкіндіріп із шығысқа, із батысқа қарай пойыздар зулап өтіп жатыр.</p>
--	---

«сильные раздражающие запахи» дегенді «ащы кермек түтін» деп аударған, бұл жерде жазушы «раздражающие» дегенде түлкі үшін жат, бөтен, бұрын сонды көрмеген деген мағынаны бергісі келген деп ойлаймыз. «Ащы кермек түтін» дегенде оқырман оның тек қана жалпы сипатын ғана аңғара алады, сол себепті бұл жерде «ащы кермек, тітіркендіретін түтін» немесе «ащы кермек, түлкі үшін жат иісті түтін» деп аударуға болады деп есептейміз. Түннұсқадағы "содрогая земля окрест" деген өте маңызды ақпаратқа назар аударылмағаны өкінішті.

<p>Но оглушительные шумы периодический пробегающих поездов всякий раз заставляли её напряженно вздрагивать и еще крепче вжиматься в себя. От гудящего под всем своим хрупким тельцем, ребрами она ощущала эту чудовищную силу землепроминающей тяжеловесности и яростности движения суставов и всё таки перевозмогая страх и отвращение к чуждым запахам, не уходила из овражка, ждала своего часа, когда с наступлением ночи на путях станет относительно спокойнее.</p> <p>Она прибежала сюда крайне редко, только в исключительно голодных случаях...</p>	<p>Бірақ әлсін-әлі ары-бері заулап өткен пойыздардың құлақ тұндырар дүрсілінен әрдайым шопып кетіп, бұрынғыдан бетер жерге жабыса, жиырыла түседі. Пойыздардың арқыраған арыны мен жертаптаурын зілмауыр ғаламат күшін, шүйкедей денесінің астындағы жердің тітіренгенін қабырғаларымен сезіп жатты. Сонда да болса бөтенше сасық иіс пен үрейге шыдап бағып, жол бойы сәл-сәл саябыр табар шақты – түн жамырар сәтті күтіп, сайдан шықпай жатып алды.</p>
--	--

Бөтенше сасық иіс дегеннен гөрі жиркенішті орынды болар еді.

<p>Но начальник караула приостановил его жестом и, когда часовой на полуслове убрал руку от козырька, обернулся по ту сторону шлагбаума.</p> <p>- Кто тут посторонние? Кто ждет? Это вы? - спросил он, обращаясь к Буранному Едігею.</p> <p>- Биз, биз гой карағым. Ана Бейітке жетпей тұрып қалдық. Қалай да болса жәрдемдесті, карағым. - сказал Едігей.</p>	<p>Бірақ карауылдар бастығы оны қолын бір сілтеп тоқтатып тастады. Қарауыл қолын шекесінен түсіргенде барып, шлагбаумның ар жағында тұрғандарға бұрылды.</p> <p>- Бөтен адамдар кімдер? Кім мени күтіп тұрған? Сіз бе? - деді ол Боранны Едігеге қарап.</p> <p>- Біз, биз гой, карағым. Ана-Бейітке жетпей тұрып қалдық. Қалай да болса, жәрдемдесті, карағым. - деді Едіге жас.</p>
--	--

старика, чтобы награды на груди показались на груди молодому офицеру.

На лейтенанта Тавсальбаева это не пропало никакого впечатления, он лишь сунул платочек в карман, когда старик Едигей намерился было снова заговорить, холодно упрямил его.

- Товарищ посторонний, обращайтесь ко мне на русском языке. Я лишь при исполнении служебных обязанностей, хмуришь черные брови над раскосыми глазами.

Бурный Едигей засмутился сильно.

- Э-э, извини, извини. Если нет так то извини. И растерянно умолк, потеряв дар речи в ту мысль, которую собирался высказать.

- Товарищ лейтенант, разрешите изложить вашу просьбу, - вырвав старика, обратился Длинный Эдилбай.

офицердин ишине сыйлауындағы наградалардын пинальыруға ғырылсын

Лейтенант Тавсальбаев оның сұрақтары мен мекәлелеріне ғырылған да жет, тек қандай жәһәтпен айтты да. Едигей ишине ишине да сөйлей бергенде, түсет сұрасты.

- Жолдас бөтен адам, менімен орысша сөйлесіңіз, - деп ескертті. - Мен қызмет бабындағы адаммын, - деп түсіндірді ол қалық көздерінің үстіндегі қара қаптары түйсе тұқаны.

Боранды Едіге қатты қызығып қалды.

- Е-е, кешір, кешір. Оқиды болса, кешір. - Айтайын деген сөзінің бәрі шынықтырық шатасты, тілі байланып, үйлеместен анырайып тұрды да қалды.

- Жолдас лейтенант, біздің өтінішімізді баяндауға рұқсат етіңіз, деп шалды тығырықтан шығарып, сөзге Ұзынтұра Еділбай араласты.

Бұл жерде Тавсальбаевтің «товарищ посторонний, обращайтесь ко мне на русском языке. Я лишь при исполнении служебных обязанностей» дегені экологиялық ақпаратты беріп тұр. Лейтенанттың Едигей өз жерінде жат санаған іс-әрекеті арқылы, жалпы қызмет бабындағы адамдардың тілге, отан Анаға деген қарым-қатынасын көре аламыз. Ақпарат, бірден кітаптың ішіндегі сияқталған мәңгірт жайлы әңгімені ойға алып келеді. Мәңгірт өзінің кім екенін, ел-жұрты, руханың кім екенін білмес. Балалық шағы, әке шешесі де мүлдем есте қалмас. Бір сөзбен айтқанда өзінің өткенімен байланысын үзген адам. Мәңгірттің басқа құрдастары айырмашылығы сол - онда ешқашан бүлік шығару, бағынбау деген сөзім өтпес. Сол сияқты лейтенанттың өзінің Ана тіліне сатқындық жасағаны - мәңгірттің Анасына оқ атқалымен тең деуге болады. Қазақ тіліне аудармасы: «жолдас бөтен адам, менімен орысша сөйлесіңіз, - деп ескертті. - Мен қызмет бабындағы адаммын» ақпарат толығымен берілген он лайн сұрақ қамалып и, когда старик Едигей намерился было снова заговорить, холодно упрямил его. Лейтенанттың айтқан сөзіне сипаттамасы айтқан сөзіне одан ары рен беріп тұр қатынастары Ана тілін қадірлемейтіні жайлы.

Сонымен, ойды қорытындылайтын болсақ, ең алдымен бұл мақалада Шыңғыс Айтматовтың «Боранды бекет» романындағы имплицитті (астарлы) ойларына талдау жасап, бергісі келген ойларын тарқатуға тырыстық. Сонымен қоса, табиғат экологиясы және рухани экология ұғымдарына кейінірек тоқталдық. Кейіннен, Шерхан Мұртаза аударған қазақша аудармасын салыстыра зерттеп, автор бергісі келген астарлы ойлардың қалай берілгендігі немесе берілме алмағандығы жайлы зерттеу жасадық. Мақалада келтірілген азын-аулақ талдаулар біздің курстық жұмысымыздың шет жағасы. Алдымызға қойылған мақсат - осы романның ағылшынша аудармасына талдау жасау болмақ.

Сонымен қатар, автор осы романда көтерген глобалды әрі ұлт үшін үлкен күйіп тұрғанын проблемаларды Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев та «Рухани жаңғыру» атты жолдауында, сол тәріздес проблемаларды сөз етіп, өзгелермен тереземізді теңестіру жолындағы мақсат бағыттарды айқындап өткен. Осы ұқсастықты дәлелдеу мақсатында, Елбасымыздың жолдауын келтіріп, автор романындағы проблемаларды көтерген жолдарымен салыстырып өттік. Бұдан шығатын қорытынды: Шыңғыс - көреген әрі данышпан қаламгер, себебі жарты

ғасырға жуық бұрын көтерген бүкіл адамзаттық проблемалары, әлі күнге дейін белең алууда.

Біздің мақсатымыз, тек қана аудармаларда экологиялық ақпараттың берілуін ғана зерттеу емес, лингвистикалық жағын зерттеу ғана емес, сонымен қатар, оқырмандарға, отандастарымызға ойланарлық ой салу болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. — 344 бет.
2. Абай. Энциклопедия. — Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы
3. Есембеков Т.У Көркем мәтін поэтикасы. — Алматы: Қазақ университеті, 2012. — 228 б.
4. http://studopedia.ru/17_25671_klassifikatsiya-teksta.html.
5. Есембеков Т.У Көркем мәтін теориясы— Алматы: Қазақ университеті, 201ғ. — 186 б

Д. ГРИНВУДТЫҢ «ӨГЕЙ БАЛА» АТТЫ ПОВЕСІНІҢ ОРЫСШАДАН ҚАЗАҚШАҒА АУДАРМАСЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР

Жақсылыққызы Қ., Сейденова С.,
ал- Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

Кілт сөздер: көркем аударма, фразеологизмдердің түрлері мен тәржімелену ерекшеліктері, бейнелі тұрақты тіркестер, мағына тұтастығы, тіркес тиянақтылығы.

Кез келген халықтың фразеологиялық қоры аса құнды лингвистикалық мұра болып табылады. Мұнда сол халықтың дүниетанымы, ұлттық мәдениеті, менталитеті, болмысы, салт-дәстүрі, наным-сенімі, қиялы, әдет-ғұрпы мен тарихы жатыр. Фразеологизмдерді зерттеу арқылы тек тілдің өткенін, түптамырын ғана емес, сол тілді қолданушы халықтың мәдениетінің тереңін білуге, тілінің тарихымен кеңінен танысуға болады.

«Фразеология (гр. phrasis – сөйлеу оралымдары, logos – ғылым) – құрамы мен құрылымы тұрақты, сөйлеу кезінде бөлшектенбей, даяр қалпын сақтай отырып қолданылатын, мағына тұтастығы мен тіркес тиянақтылығы тән бейнелі тұрақты тіркестердің қазіргі күйін және тарихи қалпын зерттейтін тіл білімінің саласы» [1, 314]. Ал фразеология саласының негізгі зерттеу нысаны фразеологизмдер болып табылады. Фразеологизм дегеніміз – екі немесе бірнеше сөздердің тіркесуі арқылы тұтас бір мағына білдіретін тұрақты сөз тіркестері.

Тілдегі фразеологизмдер әр халықтың өзіндік ұлттық ерекшеліктерін көрсетіп отырады. Ә. Болғанбаевтің пікірінше, «фразеологизмдер – жансызға жан бітіретін бейнелеу құралы» [2,34]. Фразеологизмдер – кез келген тілдің, ұлттың айшықты да мәнерлі, бай саласының бірі, халық өмірінің айнасы, ұлттық-мәдени өмірі мен ұлттық болмысының басты көрінісі. Тілдегі фразеологизмдер өзінің суреттеме, бейнелік, әсерлік, экспрессивті-эмоциялық, көркемдік қасиетімен басқа тілдік бірліктерден ерекшеленеді. Осындай көркем, бояуы қанық, алуан түрлі тұрақты тіркестер халық тарихын, ұлттық болмысын, мәдени құндылығын, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын ұрпақтан-ұрпаққа ғасырлар бойы жеткізіп келеді.